

Raşit ÇÖLOĞLU

Dr, Erciyes Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi, Kayseri/ Türkiye
PhD, Erciyes University/ Faculty of Letters, Kayseri/ Türkiye

eposta: rasitcologlu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8560-6463> - RorID: <https://ror.org/047g8vk19>

Atıf/Citation: Çöloğlu, Raşit. 2023.Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki Kökşö ve Kosay Üzerine Bir İnceleme.*Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 151-171.. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1180720>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /ArticleTypes:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	27.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	19.01.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

KIRGIZ DESTANLARINDAKİ KÖKÇÖ VE KOŞOY İLE KAZAK DESTANLARINDAKİ KÖKŞÖ VE KOSAY ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZ

Kırgız ve Kazakların yüzlerce yıl boyunca yoğun etkileşim içerisinde olmaları sebebiyle bu iki Türk boyu birçok ortak anlatıya sahiptir. Bu etkileşim karşılıklıdır ve birbirlerinin destanlarına birçok unsur aktarılmıştır. Kırgızlardaki Er Kökçö ve Koşoy ile Kazaklardaki Er Kökşö ve Kosay da bunlardan biridir. Er Kökçö ve Koşoy Manas Destanı'nda yer alan iki handır. Destana göre birbirleriyle herhangi bir akrabalık bağları bulunmamaktadır. Koşoy hakkında ise Kırgızlarda ayrıca Er Koşoy Destanı da mevcuttur ve bu destan Manas Destanı'yla paralellik gösterir. Hâkim görüş Koşoy'un Manas Destanı'na sonrada dâhil olan arkaik bir destan kahramanı olduğu yönündedir. Kazak destanlarındaki Er Kökşö ve Kosay ise baba-oğuldurlar. Er Kökşö destanı öldürülen babasının intikamını alan Kosay'ın hikâyesini anlatır. Bu destanda mitolojik unsurlar ağırlıktadır. Kazak destanındaki Kosay, babasının intikamını almak ve ardından sevdiği kızı hak etmek isteyen bir gençken Kırgız destanlarındaki Koşoy ileri yaşına rağmen iri yapılı ve güçlü bir bahadır, Katagan halkının beyi, Manas'ın sadık müttefiki, bilge ve saygın bir kahramandır. Diğer yandan Kosay'ın öldükten sonra dirilmesiyle ve bir anlamda ölümü yenmesiyle Koşoy'un toplumdaki en yaşlı ama dinç biri olması birbiriyle ilişkili görünmektedir. Hatta Koşoy'un Rusların "Koşey" mitine kaynaklık etmiş olma ihtimali göz önünde bulundurulursa geçmişte ölümsüz bir kahraman olarak da tasvir edildiği düşünülebilir. Bu benzerlikler ile farklılıklar muhtemelen Kırgız ve Kazak boylarının kendi aralarında veya başka halklarla kurdukları etnik-kültürel temasların bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Kazak, Destan, Kökçö, Koşoy, Kökşö, Kosay

A REVIEW ON KÖKCHÖ AND KOSHÖI IN KYRGYZ EPIC WITH KÖKSHÖ AND
KOSAI IN KAZAKH EPIC

ABSTRACT

Due to the intense interaction of the Kyrgyz and Kazakhs for hundreds of years, these two Turkish tribes have many common narratives. This interaction is mutual and many elements have been transferred to each other's epics. Kökchö and Koshoi in Kyrgyz and Kökshö and Kosai in Kazakh are one of them. Kökchö and Koshoi are two inns in the Epic of Manas. According to the epic, they do not have any kinship ties with each other. About Koshoi, the Kyrgyz also have the Koshoi Epic and this epic shows parallelism with the Manas Epic. The prevailing view is that Koshoi is an archaic epic hero who was later included in the Manas Epic. Kökshö and Kosai in Kazakh epics are father and son. The epic of Kökshö tells the story of Kosai, who avenges his murdered father. Mythological elements predominate in this epic. While Kosai in the Kazakh epic is a young man who wants to avenge his father and then deserves the girl he loves, Koshoi in the Kyrgyz epics is a large and strong valiant despite his advanced age, the leader of the Katagan people, a loyal ally of Manas, a wise and respected hero. On the other hand, it seems to be related to Kosai's resurrection after death and, in a sense, overcoming death, and Koshoi's being the oldest but vigorous person in the society. In fact, considering the possibility that Koshoi may have been the source of the "Koshei" myth of the Russians, it can be thought that he was depicted as an immortal hero in the past. These similarities and differences are probably the result of ethno-cultural contacts between Kyrgyz and Kazakh tribes or with other peoples.

Keywords: Kyrgyz, Kazakh, Epic, Kökchö, Koshoi, Kökshö, Kosai

Giriş

Kırgız ve Kazaklar yüzyıllar öncesinden günümüze değin iç içe yaşamış ve yakın temaslarını sürdürmüş iki Türk boyudur. Kırgız ve Kazakların ataları Güney Sibiryaya ve Kıpçak bozkırlarında ortak ve derin bir geçmişe sahiptirler. Kırgızlar, ana vatanları olan Hakasya ve Altay-Sayan'dan günümüzdeki Kırgızistan ve çevresindeki sahaya uzanan geniş bir alanda göçer evli yaşamlarını çoğu zaman bağımsız, büyük veya küçük siyasi oluşumlar içinde kimi zaman da Moğol İmparatorluğu, Çağatay Hanlığı ve Hokand Hanlığı gibi devletlere sembolik bir bağlılıkla yüzyıllarca varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kazaklar ise XV. yüzyılda Altın Orda bakiyesi Müslüman Kıpçak-Özbek boylarından ayrılarak Çu nehri sahilinde kendi boy teşkilatını kurduktan sonra Kazak Hanlığı bünyesinde Kırgızlara yakın hatta çoğu zaman iç içe bir coğrafyada varlık göstermişlerdir (Bartold 2010: 226.) Kalmuk ve Şeybanî kökenli Özbek sultanlarının işgallerine karşı bu iki kardeş boy birbirlerine birçok defa destek olmuştur. XV. yüzyılda hız kazanan Kazak ve Kırgız etnik kaynaşması Kırgız destanlarında da sık sık zikredilen Yedisu bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte bozkırda yaşayan Kırgız boyları XVI. yüzyılın ilk yarısında Tahir Han ve Hak Nazar'a bağlanarak Kazak Hanlığı'nın ordusuna da katılmışlardır (Bartold 2010: 227; Kalkan 2005: 40-43).

Yüzyıllar boyunca süren bu kaynaşmanın sonucunda Kırgız ve Kazaklar dil, giyim-kuşam, yemek çeşitleri ve mitoloji yönünden birbirinden ayırt edilmesi bir hayli güç iki halk olarak günümüze ulaşmıştır. Kırgız ve Kazaklar arasındaki bu benzerlik karşısında Ruslar

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

ve Oyratlar bu iki halka genel anlamda *Kırgız*; kimi zaman Kazaklara¹ *Kazak-Kırgız* veya *Kazak-Bürüt*² adını vermişlerdir (Bartold 2010: 237). Ancak Ruslar, bu iki halka ait boyların şecerelerini incelediklerinde birbirlerinden farklı soy ağaçları ve sosyal organizasyonları olduklarını görmüş ve Kırgız isminin Kazakları kapsamayacağı anlaşılmıştır (Kalkan 2015: 67-68)³.

Kazak ve Kırgızların yoğun etkileşiminin neticeleri halk edebiyatında da kendini göstermiş ve özellikle Kalmuklarla savaşların yaşandığı XV-XVI. yüzyıllarda aynı isimde veya benzer içerikte pek çok anlatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu etkileşimin sonuçlarından biri de Manas Destanı'ndan tanıdığımız *Er Kökçö* ve Narın Bölgesi'ndeki Katagan halkının hanı olan *Koşoy* ile Kazakların *Er Kökşö* Destanı'ndan *Er Kökşö* ve oğlu *Kosay*'ın isimlerinde görülen benzerliktir. Kökçö/Kökşö ve Koşoy/Kosay, aynı iki ismin Kırgız ve Kazak dil özelliklerine göre farklı söylenişleridir. İlk bakışta isimlerden yola çıkarak her iki kahramanın hikâyesinin de aynı olduğu düşünülebilir. Tıpkı Kırgızlardaki *Er Töştük* destanının Kazaklarda *Er Töstik* adıyla yer alması gibi. Ancak bu kahramanlara ait destanlar incelendiğinde birbirlerinden etkilendikleri ama önemli farklılıkların da olduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede söz konusu kahramanların Kırgız ve Kazak destanlarında nasıl anlatıldığı, kökenleri, benzerlikleri ve farklılıkları ele alınmıştır.

Yöntem

Jirmunskiy destanlar üzerine yapılacak araştırmalardaki esas yöntemin anlatmaların karşılaştırılması olduğunun üzerinde durur. Ona göre büyük destanı ortaya koymak sadece halk anlatılarını karşılaştırmak, onun esas unsurlarını ortaya koymak, daha eski kısımlarını tespit etmek, destansı konunun uzun asırlar boyu süren ve karmaşık bir süreç olan gelişimini ve oluşumunu kaydetmek suretiyle mümkündür (2018: 117-118). Bu durum kısa veya uzun tüm halk anlatıları için geçerlidir. Özellikle iki farklı Türk topluluğunda ortak kahramanların yer aldığı anlatılarda metinler arası karşılaştırmalar ilginç sonuçlar verir. Bu sebeple araştırmamızda Karşılaştırmalı Metin Analizi Yöntemi kullanılmıştır.

¹ Kazak ismi her ne kadar Altın Orda'nın siyasi birliğinin bozulmasının ardından ülkenin doğusunda kalan bozkırlarda XV. yüzyılda ortaya çıkan bir etnonim olsa da Kazaklar yüzlerce yıldır Altaylar'dan Doğu Avrupa'ya değin uzanan bozkırların değişmez sakinleridir (Tamir 2002: 649)

²Oyrat-Kalmukların Kırgızlara verdikleri isim. Manas Destanı'nda da Kalmukların Kırgızlara bu şekilde hitap ettikleri görülmektedir. Bürüt/Burut etnonimi için bkz. Coldoşev 2014: 25-36; Bartold 2010: 257-258.

³ Kazak ve Kırgız şecerelerinde ailelerin soy ağaçlarında farklılıklar olsa da Kazakların *Ulu*, *Orta ve Küçük* cüzlerini oluşturan boylarla Kırgızların *Sağ*, *Sol ve İçkilik* kollarını oluşturan uruğların isimlerindeki ortaklıklar (Kereyit, Calayır, Börü, Bay Terek, Bargı, Toguzbay/Kanlı, Kıpçak, Kıtay, Kongrat, Mongoldor, Nayman, Nogoy, Sayal, Kazakbayuluu, Katagan gibi) bu iki halk arasında tarih boyunca gerçekleşen yoğun etnik teması gösterir niteliktedir (Kalkan 2006: 323).

1. Kırgız Destanlarında Kökçö ve Koşoy

1.1. Kökçö

Kökçö (veya Er Kökçö), Manas Destanı'nın en dikkat çekici ve esas kahramanlarından. Aydarkan oğlu Kökçö⁴, Kazakların beyidir. Hem Kazakların hanı, hem de Almambet'in yurdunu terk etmesinin ardından sığındığı kişi olması nedeniyle Manas Destanı'nda kendisine sıkça değinilmektedir. Destanın Manas sonrası kısmında Kökçö'nün oğlu Ümötöy ve Manas'ın oğlu Semetey arasında meydana gelen çatışma da Kökçö'nün anıldığı epizotlardandır.

Manas Destanı'nda Er Kökçö'nün kişiliğinin işlenişi ve onun politik tutumu soydaşı olan halklara (Kırgızlarla) ve Türk boylarının düşmanlarına (Kıtaylar, Kalmuklar, Mançular v.b.) göre farklılık göstermektedir. Kimi zaman Er Kökçö ve ile Manas tarafları arasında çatışmalar ortaya çıkmaktayken kimi zamansa Kırgız ve Kazakların topraklarını ve mallarını tehdit eden ortak düşmanlara karşı Er Kökçö ve Manas arasında ittifak inşa edilmektedir.

Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında hemen hemen destanın başından sonuna kadar Er Kökçö'ye değinilmektedir. Kökçö babası Aydarkan'ın ardından halkını düşmanlardan korumaya çalışır ve savaşmaktan çekinmeden defalarca kahramanlık gösterir. Bu varyantın başında Er Kökçö, Manas'a katılır ve Kıtay bahadırı Neskara ile yapılan savaşta ilk kahramanlığını sergiler (Orozbekov2017a:198). Diğer hanlar gibi Kökçö de Manas ve babası Aydarkan ile birlikte Çüy ve Anjiyan'ı (Andican) kurtarmak için yapılan seferlere katılır. Bölgelerdeki Türk boylarından her Han bağımsız olarak Kalmuklara karşı mücadele başlattığında Kökçö, Ker-Köl'ü aşırp Almata'ya geçer ve İli havzasını işgal eden Kalmuklarla savaşır. Daha önce Manas'la yaptığı bir savaşta Hanları İlebin'i kaybeden Kalmuklar daha fazla direnmeden teslim olur. Kökçö, ölen Kalmuk hanının ağabeyi Çiñşa'nın güzel kızı Buudaybek'i ikinci eşi olarak alır ve İli bölgesinde kalır (Orozbekov2017a: 898). Diğer hanlar ise ordularıyla birlikte Manas'a katılırlar. Bu durum Kökçö'nün Manas'ın hanlığını, onun buyruğu altında olmayı kabul etmek istemediğinin bir işaretidir.

Destanda Kökçö ve Almambet ile ilgili olaylar da ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kalmuk prensi Almambet kendi yurdunu terk eder ve İrtiş Irmağı boyunda Er Kökçö ile karşılaşır. İki kahraman dost olurlar. Er Kökçö'nün telkiniyle Almambet Müslümanlığı kabul eder. Almambet bilgi ve becerisini kullanarak Er Kökçö'nün obasını zenginleştirir ve onun en sevdiği adamı haline gelir. Bu durum karşısında Kazak reisleri kıskançlığa kapılır ve iki dostun arasını bozmak isterler. Kökçö'nün güvensiz kişiliğinden yararlanarak büyük karısı Akerkeç ile Almambet'in arasında bir ilişki olduğu dedikodusunu yayarlar. Akerkeç akıllı

⁴Kökçö ve Manas yakın akrabalarıdır. Manas'ın karısı Kanıkey, Kökçö'nün karısı Akerkeç ve Almambet'in karısı Aruuke Buhara Hanı Temir Han'ın kızlarıdır. Bu sebeple üç bahadır bacanaktır (İnan 1992: 39). Ayrıca Manas'ın annesi Çıyırdı, Kökçö'nün babası Aydarkan'ın kızıdır. Yani Kökçö, Manas'ın dayısıdır aynı zamanda (Yıldız 1995: 129).

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

bir kadındır. Almambet'e iftira atıldığını, onun yaptığı hizmetleri ve değerli dostluğunu anlatır. Ancak Buudaybek yalancı tanıklık yapar ve Almambet'in obadan uzaklaştırılması sağlanır (Orozbakov2017b: 957-966; İnan 1992: 29-32). Güzel olmasına rağmen içi dar, zekâsı kıt ve insanlığı zayıf olan Buudaybek bu tanıklığı, Kazak reisler ona baybiçelikten (başhatunluk) öte statü vaat ettiği için yapmıştır (Karıpkulov1995a: 162). Kökçö daha sonra "Hanlar Komplosu" olarak bilinen, Manas'a karşı yedi beyin kurduğu ittifaka Akerkeç'in Manas'ın yoldaşı Almambet tarafından kirletildiğini bahane ederek katılacaktır.

Sayakbay Karalayev'in varyantında da Kazakların hanı olarak geçen Kökçö, bu metinde Kökala adındaki tulparıyla dikkat çekmektedir. O kibirli, ahmak ve bencil olmasına karşın düşmanla yılmadan mücadele eden bir kahramandır (Kırbaşev 1995: 344).

Kökçö, Radloff varyantı dışındaki büyük varyantlarda "Kökötöy Han'ın Aşı"nın ardından Kırgız, Kazak ve Kıpçak boylarıyla Kalmuklar ve Kara Kıtaylar arasında başlayan *Çoñ Kazat*'ta Manas'ın safında yer alır. Çok sert geçen bu savaş sırasında Kökçö de tıpkı Manas gibi ağır yaralar alarak ölecektir⁵.

Ölümünün ardından Kökçö'ye Ümötöy ve Semetey arasındaki kavgada da değinilmiştir. Manas'ın oğlu Semetey, han olduktan sonra Koñurbay'a sefer düzenleyerek babasının intikamını alır. Kökçö'nün yerine geçen oğlu Ümötöy, babasının da *Çoñ Kazat*'da ölmesini öne sürerek Semetey'in ganimetinden pay ister. Aralarında çıkan kavgada Semetey'in çorosu Külçoro, Ümötöy'ün başını keser. Bu olaylara çok üzülen ve bir Kırgız-Kazak savaşından çekinen Kanıkey ve Semetey sayısız hediye ile annesi Akerkeç'in huzuruna af dilemeye giderler⁶ (İnan 1992: 166).

⁵ Manas ile Kökçö arasındaki sorunlar Radloff varyantında da kendine yer bulmakla birlikte olayların gelişimi farklılık göstermektedir. Söz konusu varyantın "Manas ile Kökçö'nün Savaşı, Kanıkey'i Alışı, Manas'ın Öldükten Sonra Dirilişi" başlıklı bölümünde Manas Almambet'le güçlerini birleştirir ve Ak Padişa'nın desteğini alır; Er Kökçö'nün at sürülerini ve mallarını yağmalayarak onu rezil etmek ister. Kökçö mallarını bölüşmeyi teklif etse de Manas bunu kabul etmez. Manas ile Kökçö kavgaya tutuşur. Kökçö onu silahla yaralar. Manas ise Kökçö'yü atından düşürüp kaçmaya mecbur eder. Bu sırada Almambet, Er Kökçö'nün obasındayken ondan istediği, ancak Er Kökçö'nün vermediği Kök Ala attan bahseder ve kırınlığını belirtir (Yıldız 1995: 597-610). Yine destanın ilerleyen bölümlerinde Manas, Kökçö'den düşman olarak bahsedecektir (Yıldız 1995: 726).

⁶ Radloff varyantında *Çoñ Kazat* bölümü olmamasına ve Ümötöy'ün Semetey'e karşı bu savaşla alakalı olarak bir kin duymamasına rağmen Ümötöy ile Semetey arasındaki çatışma yine de mevcuttur. Ancak bu seferki gerekçe Semetey'in, Ümötöy'ün nişanlısı Ayçürök'ü kaçırmasıdır. Buna göre Semetey, Ayçürök'ün ününü duyar. Ayçürök'ü babası Akın Han'ın elinden kaçırmaya karar verir ve çorolarıyla baskın yapar. Bunu öğrenen Ümötöy de kalabalık bir orduyla gelir. Bu ordu karşısında Semetey ve çoroları çok zorlanırlar. Bunun üzerine Semetey, Külçoro'dan Ümötöy'e gitmesini, Semetey'in onu dayı olarak kabul ettiğini, kendisi de dayılığı kabul ederse ona zırh ve tulpar vereceğini söylemesini ister. Tatlı dilli Külçoro, Ümötöy'ün huzuruna çıkıp Semetey'in sözlerini iletir.

Raşit ÇÖLOĞLU

Manas Destanı'nda Er Kökçö ve oğlu Ümötöy hakkındaki bilgiler özetle bu şekildedir. Er Kökçö'nün Manas Destanı'nın terkindeki belirgin yeri onun Kırgız-Kazak etkileşiminin arttığı ilk dönemlerden itibaren Manas Destanı'na dâhil olduğunu düşünmemizi sağlar. Er Kökçö ve Manas arasında tüm varyantlarda destanın başından beri kendine yer bulan bir akrabalık, köken birliği, doğal müttefiklik olduğu görülmektedir. Bunda hem Kırgız ve Kazaklar arasında etnik yakınlık hem de Er Kökçö'nün anne tarafından Manas'la akrabalığı etkilidir. Ancak değişik nedenlerle soydaş ve akraba olan bu iki kahraman ve onların ardından da çocukları karşı karşıya gelmiş ve kanlı çatışmalar doğmuştur.

Manas Destanı'na yansıyan Kazak beyi Kökçö tipi Kırgızlardaki Kazak algısının bir yansımasıdır. Geçmişten günümüze Kırgız ve Kazaklar arasında karşılıklı kız alıp verme yoluyla güçlü akrabalıklar inşa edilmiştir. İki ulusun arasındaki hısımlık ilişkisinin bu denli yaygın olmasının, kolay kurulmasının ve sağlıklı sürdürülmesinin altında iç içe yaşamaları kadar kültürel benzerlikleri de yatmaktadır. Ancak ortak değerler ve akrabalıklar boylar arası üstünlük yarışının önüne geçmeye yeterli değildir. Hem Kazak hem de Kırgızların kadim Türk boylarından olmaları ve güçlü şecere gelenekleri birbirlerine gurur ve kibirle bakmalarına sebebiyet vermiştir. Bunu Kökçö'nün Manas Destanı'nın başından beri sergilediği tavırlarda görmek mümkündür. Kırgızlara göre daha kalabalık ve Cengiz Han'ın "Altın Soyu"yla (Altın Urug/Altan Urag) daha yakın bağları olan Kazaklar, Kırgızlardan çıkan bir hana biat etmeye gönüllü değillerdir. Nitekim detayları çok açık olmasa da Manas Destanı'nın Radloff varyantının başında Kazak beyi Kökçö'nün, Almambet'in ortaya çıkmasıyla "suyun başından göçüp kaçan" kendisi de dâhil üç Müslüman Türk hanını (kendisiyle birlikte Manas ve Camgırçı) bir araya getirerek bir beylik kurmak istediği belirtilmektedir (Yıldız 1995: 542). Kökçö'nün, Çüy ve Anjiyan'ın kurtarılması sırasında elde ettiği başarıların ardından Manas'a katılmak yerine Talas'daki "han ordo"ya uzak kalan İli vadisinde kalmayı tercih etmesi, Almambet'i bahane ederek Manas'ı kıskanan hanların kurduğu ittifaka katılması (*Kandardin Çatağı/Hanlar Komplosu*), Manas'ın Kökçö'nün sürülerini yağmalayarak ve Semetey'in de Ümötöy'ün nişanlısını kaçırmak Kazak akrabalarını küçük düşürmeleri (Radloff varyantı) ve Ümötöy'ün, Semetey'in elde ettiği ganimette payının olduğunu düşünmesinin altında Kazak ve Kırgızlar arasındaki bu gurur meselesi yatmaktadır. Kırgızlar ise Kalmuklara karşı yürütülen savaşlarda önderliklerinin tartışılmasını kabul etmezler.

Öte yandan tarih boyunca akrabalık ilişkileriyle birbirine son derece yakın olan boyların kaynak paylaşımında ve hâkimiyet konusunda sorunlar yaşadığı da görülmüştür. Bu sebeple dil, kültür, tarih ve inanç bağı olan halklar kimi zaman birbirleriyle sert çatışmalara girmiş ve karşılıklı kayıplar vermişlerdir. Bunun örneklerine Göktürklerin Kırgız

Ümötöy bunu kabul eder. Ayçürök karşılığında Semetey'den Tay Buruul atını ve Manas'ın altın yakalı, mermi geçirmez zırhını (Akolpok) alıp gider (Yıldız 1995: 856-874).

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

ve Uygurlarla, Timur Devleti'nin Osmanlı ve Altın Ordu ile yaptığı savaşlarda rastlanmaktadır. Akraba ulusların birbirlerinin topraklarını, kaynaklarını ele geçirme ve kendi hâkimiyetini, üstünlüğünü kabul ettirme mücadelesi Türk tarihinin her döneminde görülmüştür. Kazak ve Kırgızların aralarında doğan çekişmeler, toprak işgalleri ve sürülerin yağmalanması da benzer güdülerle meydana gelmiş ve Manas Destanı'nda Kökçö ve Manas, daha sonra da Ümötöy ve Semetey arasındaki gerilimlerle sanatsal bir yolla anlatılmıştır. Bu çekişmelere ne yakın akrabalıkları ne de ortak düşmanlarının yoğun tehditleri engel olabilmıştır.

1.2. Koşoy

Koşoy, Manas Destanı'nda öne çıkan bir kahraman olmakla birlikte onun adına söylenen geniş hacimli ayrı bir destan da Kırgızlar arasında derlenmiştir. Bununla birlikte Manas Destanı'ndaki *Kökötöydün Aşı* epizotundaki rolü ve bu bölümde genişçe anlatılan Kalmuk Coloy Han'la yaptığı güreşi onu daha dikkat çekici bir karakter haline getirmiştir.

Koşoy, Manas'ın müttefiki, dostu ve akıl danıştığı bir büyüğü olarak karşımıza çıkar. Manas'ın babası Cakıp Han ve Akbalta'nın dostu, Narın bölgesindeki Atbaşı'nın hâkimi, yaşlı, bilge ve güçlü bir beydir. Koşoy, Kırgız destanlarında Katagan boyunun hanı olarak tasvir edilmiştir. Kataganlar, Kırgızların kırk boyu arasında olan ve onlara çoğu zaman liderlik etmiş bir boydur. Orozbekov varyantında "Kazak, Kırgız ve Katagan/Hepsi bir atadan" şeklinde anılan Kataganlar yüzyıllar içinde Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler arasında erimiştir. Bu kabile adını Afganistan'ın kuzeyindeki Kırgızlarda ve Buhara Özbekleri arasında devam ettirmekte ve kökenlerini Sayaklara dayandırmaktadır (Eşiev 2020: 85)⁷.

Kalmuk hanı Alook'e'nin saldırılarıyla Kırgızlar dört bir yana dağıldığında ve Manas'ın babası Cakıp Han ve ona bağlı Kırgızlar Altaylara sürüldüğünde Koşoy, Kırgız topraklarında kalmayı başarmış ve Atbaşı'ndaki Çeç-Döbö denilen yerde kendine bir korgon/kurgan⁸ (kale) kurup Kırgızların bir kısmını çevresinde toplayabilmiştir (Sarıpbekov 1995: 328). Manas, ilk defa kırk çorosuyla Altay bölgesinden Issık Göl'e geldiğinde onu

⁷Eşiev, Cengiz Han'a ve Camuka'ya bağlı boylar arasındaki *Hadaan* ve *Hadağın* etnonimlerinden bahsederek Kataganların olası Moğol kökenlerine dikkat çeker. Koşoy Han'ın Kalmuk Coloy'la yaptığı güreşte onu yenmesine rağmen öldürmeyişi Koşoy Han'ın Coloy'la köklerinin yakın olmasıyla ilişkilendirilir. Bu durum karşısında karısı Ayganış'ın "Sen bir Kalmuksun" şeklindeki azarlaması Koşoy'un Moğol/Kalmuklarla akrabalığını destekleyen bir başka delil olarak görülmektedir. Bir Moğol boyunun daha sonra nasıl Kırgızlara dâhil olduğu sorusunu ise yazar, Cengiz Han'ın zuhuru sırasında bölgede bulunan Kırgız ve Moğol kabilelerinin yakınlığı ve akrabalığı ile açıklar (2020: 86).

⁸ At-başı'nda *Koşoy Kurgan* denilen kale harabeleri hala mevcuttur. N. Pantusov tarafından 1904 yılında bölge halkından derlenen bir rivayete göre kaleyi "savaş komutanları Coloy ve Kanurbay olan Kalmıklar, Koşoy'un savunmasız olduğunu haber veren hanımının yardımıyla alırlar. Karısı, bu haberi yazdığı kâğıdı büküp kamışın içine koyar ve kaleden çıkan arkın içine bırakır." (Jirmunskiy 2018: 69).

Raşit ÇÖLOĞLU

Koşoy karşılar ve Alooke'nin bölgeden nasıl def edileceği ve Kırgızların Altay'dan nasıl getirileceğiyle ilgili Manas'a tavsiyeler verir (İnan 1992: 15).

Koşoy, Manas'ın ilk savaşı olan Kaşgar seferine de katılmıştır. Orozbekov varyantında Koşoy bu sefer sırasında sihir yoluyla birkaç kez görünüşünü değiştirir⁹ ve düşman şehrine görünmeden girip onların sihirbazlarını da yine büyüyle yener. Velihanov ve Radloff derlemelerinde olduğu gibi Karalayev varyantında da Kaşgar seferinin en büyük kahramanı Koşoy'dur. Bu epizotta Koşoy, Neskara'nın zindana attığı hoca neslinden Cahangir/Cangir oğlu Bilerik'i azat ederek Müslümanların onurunu kurtarır (Jirmunskiy 2018: 68).

Koşoy, *Kökötöydün Aşı* epizodunun en önemli kahramanlarından biridir. Taşkent'in beyi Kökötöy Han'ın ölümünün ardından oğlu Bokmurun'un vermeyi düşündüğü aş idare etme görevini Koşoy üstlenir. Aş, Koşoy'un tavsiyesiyle *Karkıra* yaylasında gerçekleşir. Aş sırasında yapılan müsabakalarda Kalmuk, Kıtay ve Mançulardan güreş için Coloy Han çıkar. Koşoy sırayla Er Çegis, alp Kerkekil, Er Jañbırşı, Ürbü, Er Kökçö ve Er Töştük gibi erlerden güreşmelerini ister. Coloy devasa bedeniyle yenilmez görünmektedir. Bu yüzden kimse onunla güreşmeye yanaşmaz. Ancak Manas'ın isteği üzerine ileri yaşına rağmen Coloy'un karşısına Koşoy çıkar. Koşoy'un kispetini (çalbar, kandagay) Kanıkey altmış altı deve boynu derisi ve altmış taka derisiyle dikmiştir (Yıldız 1995: 414). Kanıkey'e minnettar olan Koşoy ellerini kaldırarak Tanrı'nın ona Semetey adından bir oğul vermesi için dua da bulunur (Cusup Mamay 2004: 12221-12234. m). Çok çetin bir güreş başlar. Ertesi güne kadar süren güreşi Koşoy kazanır.

Manas Destanı'nın Radloff varyantında Koşoy'un, Coloy'la yaptığı güreş sırasında geçmiş müsabakalardaki galibiyetlerini (Kenje'deki bayram törenlerinde TooTengşer'e karşı, Kazılık Vadisi'ndeki Kar-Caabas Nehri kıyısında Alp Börü'ye karşı) hatırlaması, Manas'a sonradan kısa fragmanlar halinde dâhil olan Koşoy'a dair bir takım unutulmuş önemli ve büyük anlatıların olduğunu göstermektedir (Jirmunskiy 2018: 69).

Aştan sonra başlayan Kalmuk ve Kırgızlar arasındaki *ÇoñKazat*'ta da yer alan Koşoy, Kalmukların tek gözlü Madıkan ve Cambil gibi meşhur yiğitleriyle savaşarak Kırgız cephesine büyük destek sağlar (İnan 1992: 98-113). Yine Manas'a karşı bir araya gelen hanlara dâhil olmaz; onlara öğüt vererek yanlış yaptıklarını söyler. *Çoñ Kazat* sırasında aldığı yaralar sonucu ölen Manas'ın cenaze namazını da Koşoy kıldırır (İnan 1992: 130). Kimsenin gelip doğrudan söyleyemediği sözleri Koşoy, Manas'a tereddüt etmeden mantıklı

⁹ Türk folklorunda şekilde değiştirmekle ilgili sayısız anlatı vardır. Şekil değiştirme "muhtemel tehlikelerden korunma ve hedefe ulaşma isteği" amacıyla kişilerin kendi iradesiyle gerçekleşmektedir (Bekki 2007: 294).

Kırgız Destanlarındaki K k o ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

şekilde ifade edebilmiştir. Ona gerekli tavsiye ve nasihatlerin yanında eksikliklerini de açıkça göstermiş ve gerekirse onu alenen azarlamıştır (Sarıpbekov 1995: 325).

Manas Destanı bize Koşoy hakkında genel olarak bu şekilde bir portre sunmaktadır. Bununla birlikte Koşoy hakkındaki bir diğer Kırgız destanı da öğretmen ve Semeteyci Saparbek Kasmambetov (1934) tarafından yazıya aktarılan *Er Koşoy Destanı*'dır (Tekalan 2002: XII). *Er Koşoy Destanı*'nda anlatılan olaylar Koşoy'un doğumundan öncesini ele alarak başlamakta ve *Er Koşoy ile Coloy'un Güreşi* bölümüyle sona ermektedir. Destanda, Manas henüz Altaylardan gelmeden önce Kırgızları Çinlilere karşı koruyan Koşoy bu rolüyle Semetey öncesi Kırgızların savunuculuğunu yapan Toltoy'a benzemektedir. *Er Koşoy Destanı*'nın kahramanı Koşoy, Manas Destanı'nda resmedilen Koşoy ile paralel bir tiptir.

İleri yaşına rağmen Coloy gibi bir devin karşısına çıkan Koşoy'un da sıra dışı bir irilikte bedeni olduğu kesindir. Coloy ile dövüşürken kilitlenen sırtını gevşemesi için on altı yiğide çiğneten Koşoy'un yanında yiğitler birer cüce gibi kalır. Onun kispeti altmış altı deveboynu derisi ve altmış taka derisiyle dikilir. Onun insanüstü nitelikleri yalnızca fiziksel görünümüyle değil kahramanın mitolojik kökenleri olduğunu belli eden alışılmadık becerileriyle de ortaya çıkar. Cahangir'in oğlu Bilerik'i kurtardığı Kaşgar seferinde sihir yaparak görünümünü değiştirmesi ve Kalmukların sihirbazlarını yenmesinde olduğu gibi. Jirmunskiy bu kurtarma motifini Alpamış ve Bamsı Beyrek hikâyelerinde görülen kâfir hanın kızını seven esir yiğidin azat edilmesi motifiyle ilişkilendirir (Jirmunskiy 2018: 68).

Koşoy hakkındaki efsanevi hikâyelerin kökeninin kadim dönemlerdeki Türklere dayandığının bir kanıtı da X. yüzyıldan beri bilinen bir Rus masal kahramanı "Ölümsüz Koşey" ile benzerliğidir. İlk benzerlik "Koşoy" ile "Koşey" (Кошей) isimlerinin ilişkisi, köken ve anlam yakınlığıdır. "Koş" kökünden gelen ve "şarkı/masal ekleme/yaratma" gibi anlamlarla bağlantılı olan Koşoy/Koşey Türkçede ve B. A. Rybakov'a göre de Rusçada hikâye anlatıcı ve sihirci demektir (Sarıpbekov 1995: 326). İkincisi "Koşoy" ile "Koşey" in görünüşleri arasındaki benzerliktir. "Ölmez" Koşey sınırsız ömrü olan yaşlı bir adamken Koşoy da halkının içindeki en yaşlı kişidir. İkisinin de sihirle görünümünü değiştirebilme gücü vardır. Arkaik toplumlarda sihir becerisi ve şamanlık özelliği kelimelerin büyüülü gücüyle bağlantılı görüldüğü için aksakal ozanların böyle becerileri de olduğu düşünülürdü. Koşoy, Manas Destanı'nda sihir becerileri sergileyen nadir Kırgızlardandır. Nitekim Manas tarafında yer alan, sihir gücüne sahip bir diğer kahraman ise Kalmuk prensi Almambet'tir ki kendisi bunu Kıtay'da öğrenmiştir. Üçüncüsü ise "Koşoy" ile "Koşey"i çevreleyen olayların konu benzerliğidir. İkisinde de bir zalim tarafından esir alınan mahpus kızın/oğlun Koşoy/Koşey tarafından sihir hileleriyle kurtarılması anlatılır. (Sarıpbekov 1995: 327). Ruslar'ın Ölümsüz Koşey tipini, Batıya akınlar düzenleyen Hun, Bulgar, Hazar, Peçenek ve Kıpçakların kültürel tesirinde benimsemiş olmaları mümkündür.

Yaşlı Koşoy'da bilgeliğin, ileri görüşlülüğün, sihir gücünün (keramet) ve ozanlığın (isminin kökenlerine dayanarak) uyumlu birlikteliği onu Dede Korkut'a benzeter. Dede Korkut da boy beylerinin ve halkın danıştığı, nasihatini dinlediği, bilge, ileri görüşlü ve

saygın bir aksakaldır. O yalnızca kenarda bekleyen bir ozan değil, Oğuz şecerelerinde bahsi geçen bazı sultanlara vezirlik yapmış bir şahsiyettir. Sultanlar onun sözünden çıkmaz. Onun kerametleri çoktur. Kimi rivayetlere göre iki yüz doksan beş yıl ömür sürmüştür (Ebu'l Gazi Bahadır Han 1974: 58).

Bağımsız bir kahraman olarak Koşoy mitolojik bir kahramandan (ölümsüz büyücü) bir boy beyine (Katagan beyi) ve ardından dev bir bahadır olmaya (Coloy'la güreşi) kadar bir dizi değişim geçirmiştir. Bunun yanında Koşoy karakterinin farklı özelliklerini ve anlatımlarını Manas Destanı'nın gelişim, değişim ve tabakalaşmasından da ayrı düşünmemek gerek. Bu açıdan Koşoy tipi, Manas varyantlarının farklı olay örgüsünden, toplumsal ve ideolojik değişimlerden etkilenmiş, birçok tabakalaşma, yeniden yapılanma ve dönüşüme maruz kalmıştır.

Koşoy hakkında Kırgızlar arasında destan çapına ulaşan müstakil anlatıların ve diğer Türk boylarının masallarındaki varlığı Koşoy'un Manas'tan bağımsız, çok katmanlı, çok olaylı, çok hacimli kadim bir destanın ana kahramanı olduğunu, daha sonra tıpkı Er Töştük ve Coloy gibi Manas Destanı'na dâhil olduğunu göstermektedir.

2.Kazak Destanlarında Kökşö ve Kosay

Kazak destanlarında Er Kökşö ve Kosay baba-oğuldurlar. İki kahramanın da bir arada yer aldığı destanlar kimi yerde Er Kökşü/Kökşe/Kökşö olarak (Radloff, Velihanov, Potanin, Köpcev) kimi yerde ise Er Kosay (Sengirbayev ve Hangeldin) başlığı altında kayda alınmıştır. Bu destanın varyantları şahıs isimlerindeki bir takım farklılıklara rağmen benzer temalara sahiptir. Buna göre; Er Kökşö düşmanla savaşmak için gider ve öldürülür. Ardında bıraktığı küçük yaşta oğlu Kosay babasının intikamını almak ister ama buna gücü yetmez. Bu sırada bir beyin kızını sever, ancak kızın babası evlenmelerine izin vermez. Bunun üzerine tulparının ve/veya dostunun yardımıyla düşmanlardan babasının intikamını alan Kosay daha sonra da sevdiği kızla evlenir.

Er Kökşö kendi adıyla anılan destanın dışında Kazak destanlarından Karakıpçak KoblandıBatır'la yaptığı savaşta ölen Kambar Han oğlu Er Kökşü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Velihanov Er Kökşö'yü Nikonovskoy'un bahsettiği Tatar Salnamesi'nde 1423'te Kuydaş Han üzerine düzenlediği sefer sırasında Odoyev şehrinde öldürülen Tatar kahramanı *Koççu* ile ilişkilendirir (Jirmunskiy 2018: 78).

Asayın Hangeldin tarafından 1938 yılında derlenen *Er Kosay Destanı*'na göre Nogay Çağında yaşayan Er Bökşe'nin (Er Kökşe) altı kardeşi, Kalmuklardan Taktabolat ve Tasbolat tarafından öldürülür. Altmış yaşına geldiğinde Er Bökşe'nin, Kosay adını verdiği bir oğlu olur. Kosay altı yaşına bastığında Er Bökşe, beş bin asker toplayıp kardeşlerinin intikamını almak ister. Er Bökşe, Kalmaklarla savaşırken okla vurularak ölür. Geri dönen askerler Kosay'a babasının ölüm haberini verir. İlerleyen zamanda Kosay'ın annesi oğluna eş olarak Aksarıbay'ın (Sarıbay) kızı Alevkeş'i almak ister. Bunun için sağ kolu Kodar'ı (Murın Jırav varyantında Selme Selim olarak geçer) Aksarıbay'a haberci olarak gönderir. Aksarıbay, Kosay yetim olduğu için kızını vermek istemez. Kosay babasının intikamını almak için

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

babasından kalan Sariat ile sefere çıkar. Kosay ve Kodar Taktabolat ile Tasbolat'ı öldürüp ganimetlerle yurtlarına dönerler. Alevkeş'in obasına gelen Kosay çadırda "alp uykusu"na dalar. Bu sırada Taktabolat'ın oğlu Karaman intikam için Alevkeş'in obasında Kosay'ı arar. Alevkeş, çadırda uyuyan Kosay'ı sürükleyerek çadırdan çıkarır ve saklar. Bu sırada Kodar kendisini Kosay olarak tanıdır ve Kalmuklara teslim olur. Uyandığında durumu öğrenen Kosay tulparıyla Kalmuklara saldırır. Dostunu kurtaran ve babasının intikamını alan Kosay, Alevkeş'le nikâhlanır (Aça 2002: 251-273).

Er Kosay'ın varyantlarında genellikle Er Kosay'ın babasının adı *Er Kökşe/Kökşü* olarak geçerken yukarıdaki varyantta adı Er Bökşe'dir. Yine diğer varyantlarda Er Kosay'ın sevdiği kızın adı "Bota" veya "Bota Kız Sulu" olduğu halde bu varyantta "Alevkeş"tir.

Bu destanın Potanin tarafından derlenen *Er Kökşe ve Oğlu Er Kosay* varyantı hakkında Potanin "Kazak, Kırgız ve Altay'ın eski hikâyeleri, mit ve masallarıdır" der. Bu derlemeye göre Er Kosay babasının intikamını almaya gittiğinde sevdiği kız Bota'nın obasını Kara Kıpçak Koblandı¹⁰ yağmalar. Kaçırılan Bota ne tarafa gittiğinin bilinmesi için üç günde bir mektup yazar ve geçtiği yerlere değnekler saplayarak işaret bırakır. Er Kosay bu işaretlerden yararlanarak düşmanı bulur. Koblandı ile yedi gün yedi gece savaşır ve onu öldürür (Gumarova vd. 1961'den Özkara 2019: 24-25).

Destanın Jüsip Köpeev tarafından *Kosay Batır Destanı* adıyla derlenen varyantı Radloff varyantıyla benzerlik göstermektedir. Murn Jırav Sengirbayev'den 1942 yılında derlenen *Kosay Jırı* ise dokuz yüz mısra civarındadır. Destanın bu varyantının diğer nüshalardan farkı, kendi hanlarından zulüm gören yaşlı bir Kalmuk kadınına Er Kosay'ın yardım etmesidir. Başka bir savaşta da bu kadının oğlu Kosay'a yardım eder (Gumarova vd. 1961'den Özkara 2019: 24-25).

Destanın W. Radloff tarafından derlenen varyantı 1870 yılında *Er Kökşü* başlığıyla yayınlamıştır. Mitolojik motiflerin yoğun olarak yer aldığı bu varyant Türkiye Türkçesine yalnızca kısa özet çapında ve asıl hikâyeden bazı farklılıklar barındıran bir içerikle aktarılmıştır¹¹. Radloff'un derlediği metin Kazak ve Kırgızlar hakkındaki folklor araştırmalarında önemli bir başvuru kaynağı olması nedeniyle destanın Türkiye Türkçesine aktarılmasının yararlı olacağı düşünülmüş; ancak makalenin sınırlılığı dolayısıyla tam metin

¹⁰Koblandı Batır Destanı'nın Kazaklar arasında derlenmiş 29 nüshası mevcuttur. Bu nüshaların birçoğu Marabay jırşının söylediği varyanta yakın konudur. Buna göre Koblandı Batır Kızıl Baş Hanı Kazan ve Kalmuk hanları olan Köbikti ve Alşagır Han ile savaşır (Kuanışbayeva 2002: 31).

¹¹ "Kamber oğlu Er Kökşe kırk kişi ve Manaşı (Altaylar'ın kahramanı) ile birlikte, düşmana doğru yönelmiştir. Büyük savaşta Manaşı okla alından vurulur. Kökşe vurulan yerden emdikten sonra Manaşı kırk yiğidiyle birlikte dirilir. İkinci savaşta Kökşe ölür. Ondan sonraki vaka ise Kosay hakkındadır. Kosay savaşa girer, yedi kat yer altındaki Sarbala'yı bulur. Kalmuk batırı Temirbay'la savaşır. Savaşta ölen Er Kosay insan eti yiyerek dirilir. Sarıbay'ın kızı Bota ile evlenip, muradına erer." (Gumarova vd. 1961'den Özkara 2019, 24-25).

Raşit ÇÖLOĞLU

olmasa da destandaki önemli olayları ve detayları barındıran geniş özetine yer verilmesi yeterli görülmüştür. W. Radloff'un *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten* kitabının *Kazaktıñ Burungu Zamanıñ Batırlardıñ Ölöriminen Meesele* Söz bölümünde yer alan *Er Kökşö* destanı şöyledir:

“Kambar oğlu Er Kökşö, Örmön Bet Han öldüğünde kırk eriyle Jañbırşı ile karşılaşmak üzere yola çıkar. Ona can yoldaşı Manaşa Ak kula atı ile katılır. Jañbırşı'nın ordusuyla ile yedi gün yedi gece savaştıktan sonra kırk erin hepsi ölür. Adamları arasında yalnızca Er Kökşö sağ kalır. Jañbırşı'nın ordusundan da yalnızca Jañbırşı sağ kalır. Jañbırşı, Er Kökşö'ye ikisinin savaşmayacaklarını söyler ve bin kişiden kalan atları alıp geri döner. Er Kökşö de erlerinden kalan yilkıları alır. Erlerine baktığında Manaşa'nın alınına ok saplandığını görür. Oku çekip yarayı emer ve Manaşa dirilir. Manaşa'nın ardından kalan kırk er de dirilir. Manaşa atına binip hareket eder. Ama Er Kökşö yürüyemez. Yiğitlerine ve Manaşa'ya omurgasında, kaburgasında ve kalbinde mızrak ve ok yaraları olduğunu, ayrılık zamanının geldiğini söyleyip ölür. Manaşa ay balta ile yeri kazıp onu gömer ve Er Kökşö'nün evine gider.

Evde sadece oğlu Kosay vardır. O, evde kırk kulaç boyunda merdiven yapmaktadır. Dışarı çıktığında gelen birini görür ve “babam Er Kökşö geliyor” diye ümit eder. Manaşa yanındakilere “Kosay babasını sorduğunda ona cevabı ben vereceğim” diye tembih eder. Kosay gelenlere babasını sorar. Manaşa babasının aldığı yaralarla öldüğünü söyler. Bu haber üzerine ağıt yakan Kosay intikam yemini eder ve evine döner. Annesine babasının öldüğünü ve intikamını alacağını söyler ve “Babamın dostları, hısımları var mı?” diye sorar. Annesi olmadığını söyler ve kavgaya girerse öldürüleceğini ekler.

Kosay, Jepek Bay denen yardımcılarında binecek at ister. Jepek Bay “At yok” der. Kosay “Doğruyu söyle” deyince Oray Kaktın başında ay alınlı ala at, gün alınlı kula at ve sarkık kulaklı sarı at olduğunu söyler. Babasından kalan kırk kulaç ipek kement vardır. Onu atların su içeceği yere saklar. Önce gün alınlı at ardından ay alınlı at gelir ve su içer. Daha sonra sarı at gelir ve su içmeden gider. Ertesi gün sarı at yeniden gelir ve su içerken boynuna attığı kementle Kosay onu yakalar ve binip annesine gelir. Annesine, hanın yanına gidip asker isteyeceğini söyler. Hana gelir ve seslenir ancak han toyda olduğu için onu duymaz. Kosay da Han çıkınca söyleyeyim diyerek bir tepenin eteğinde uykuya yatar. Han yemeğini yedikten sonra dışarı çıkar ve biraz önceki çocuğu sorar. Bir çocuk onun tepenin orada uyduğunu söyler. Han, mızraklı on yiğidi yanına gönderir ve çocuğun kötü biriye korkacağını iyi biriye korkmayacağını söyler. Yiğitler Kosay'ın yanına gelir ve neden yattığını, Han'ın onun başını alacağını söyler. Kosay, “Han başımı alacaksa buna hazırım” der. Kosay'ı Han'ın huzuruna getirirler. Han ona kimin oğlu olduğunu sorar, “Er Kökşö'nün oğluyum” der. Neden geldiğini sorar Han. Babasının öldürüldüğünü, Han'dan asker istediğini söyler Kosay. Han, onun genç olduğunu, savaşmamasını, isterse ona bir kız vereceğini söyler ve “Kosay'a uygun kimin kızı var?” diye yanındakilere sorar. Argınıñ Ak Sarı Bey “Benim bir kızım var, adı Bota Kız” der. Kosay ondan ne kadar kalın (başlık parası) istediğini sorar. Ak Sarı Bey cevap vermez. Kosay ondan yeniden kalını söylemesini ister. Daha sonra Kosay, Han'a önceliğinin babasının intikamını almak olduğunu, ona asker vermesini ister. Han yanındakilere “Onunla gidecek var mı?” diye sorar. Argınıñ Ak Sarı Bey'in altı oğlu vardır ve onlar “Biz varız” deyip köylerine giderler.

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

Kosay da yurduna varır. Beş sadık dostunu yanına alıp onlara “Bota Kız’ın köyüne varalım” der. Bota Kız Sulu, Kosay gelmeden hazırlık yapar. Kosay gelince onu karşılar ve güzel zaman geçirirler. Bir süre sonra kızın yengesi Kosay’a “Geri dön artık” der. Kosay atına biner. Kız ona yeniden gelmesini, iyi hizmet göstereceğini söyler. Kosay, kıza ipek çapanını verir. Kız geri ne zaman geleceğini sorar, Kosay da ona çapanın yakası aşındığında geleceğini söyler ve yanında birçok askerle gider.

Kosay’ın ve askerlerinin yolculuğu aylar ve yıllar sürer. Yanındaki adamları acıktıklarını, susadıklarını söyler. Bunun üzerine Kosay adamlarına çığır verir ve yemelerini ister. Cay (yada) taşı ile yağmur yağdırır ve içmelerini ister. Yeniden atına binen Kosay dağlar, ovalar aştıktan sonra Sarı At yorulur ve koşamaz hale gelir. Kosay atna nedenini sorduğunda Sarı At onun yükünü indirmedeğini, eğerini ağnatmadığını, bu yüzden ondan razı olmadığını söyler. Bunun üzerine Kosay attan iner ve eğeriyi yükünü alır. Yükünden boşalan Sarı At otlandıktan sonra gün batısına doğru gider. Kosay ise uzandığı yerde uyuyakalır. Sarı At Jañbırşı’nın şehrine gelip şehrin etrafından üç defa dolaşır. Kargaburunlu kazık ayaklı bir kempir vardır. O şehrin yiğitlerinden Sarı At’ı yakalamalarını ister. Ama yiğitler ata yetişemez. Sarı At geri döner ve Kosay’ı uyur halde görür. Kosay’ı uyandırır ve Jañbırşı’nın şehrinin etrafında koştuğunu, ona hiçbir atın yetişemediğini söyler. Ardından “O şehirde kahverengi argımak at ve doksan aslanın sütünü içen bir sarı bala var. Onu bırakma. İkisini de öldür” der. Kosay da “Ben kendi sesimi bin kişinin sesi yapayım. Başımı dağ gibi yapayım” der ve onları yedi gece yedi günde yeneceğine ant içer.

Atına biner, şehre gelir, yedi gün yedi gece savaşır. Atının dizine kadar kan gelir. Hepsini öldürür. Yüz kişi kalır. Kosay yorulur. Sarı At “Üstüme bin” der. Kosay biner ve yüz kişiyi esir alır. Celmayana binen kempir arkasından gelir ve “Ey Kosay, buraları yoklayacak biri gelir” der. Kosay “Ey kempir, bir halkı alıp kal” der ve kempir halk içinden bir taife alıp kalır.

Sarı At yürümez. Kosay “Neden yürümüyorsun?” der ata. At “Demirli ev, kahverengi argımak at, sarı bala kaldı” der. Kosay geri döner. Sarı At demir evi tepip yıkar. İçinde Sarı bala yatmakta ve kahverengi argımak at orada durmaktadır. Kahverengi atın ötesinde demir çadır vardır. Sarı balanın kolunda bir yayı vardır. Onu atsa deve ters döner. Sarı bala “Ey Kosay, yaşarsam halkımın intikamını senden alırım” der. Kosay sarı balanın içini açar, doksan parça karnı vardır. Zira doksan hayvanın sütünü içmiştir. Bir kempir orada oturur. “Tanrı gözünü açsın” der. Sarı At Kosay’a “Geri git” der. Kosay kendisiyle birlikte göçenlere nereye konacaklarını söyler. Sonra Kosay gider, bir tepenin üstüne çıkar.

Güneyde Jañbırşı gitmektedir. Yanında Temir Bay ve bir sayegöy (baksı/şaman) vardır. Jañbırşı “Sayegöyüm ne gördün bugün?” der. Sayegöy “Bugün bizim şehrimize bir çocuk saldırdı. Altında semiz sarı at vardı. Yedi kat demir evi bozdu, sarı balayı ve kahverengi argımak atı öldürdü” der. Jañbırşı “O çocuğu biz gördük, o da bizi gördü. Biz ona varsak o bizi öldürecek, o bize gelse biz onu öldüreceğiz” der. Sonra Kosay’a doğru gider.

Sarı At “Ey Kosay, halkın yakın idi, bir dağın öbür tarafında İrtiş’in suyu var, onun öbür tarafında Argınuñ Ak Sarı Bey’in köyü var. O dağa varıp çık. Suyu in. Ben gelip öbür tarafa geçeyim. Suyun öbür tarafında ben yığılıp düşeyim. Sonra sen atım öldü diye feryat

Raşit ÇÖLOĞLU

et. O köyden biri gelip diğerlerine haber verir. Argının Ak Sarı Bey'in altı oğlu kuyruğumdan çeker, ama beni yerimden oynatamaz. Argının Ak Sarı Bey kendi çeker. O zaman ben kalkıveririm ki gönlü doysun" der.

Kosay gidip dağa çıkar. Hızlı bir şekilde diğer tarafa iner. Sudan geçer. Suyun kenarına gelince at yığılır. Kosay feryat eder. Köyden biri gelir. Kosay "Yardım edin, benim atım yığıldı kaldı" der. Argının Ak Sarı Bey'in altı oğlu atı çeker. At kıpırdamaz. Argının Ak Sarı Bey gelir ve çeker. At kalkar. "Ey çocuklarım, yaşlıysam da kurdun bir koyunluk gücü vardır" der ve "Sen kimsin?" diye sorar. O da "Kosay'ın yoldaşım" der. "Kosay babasının intikamını aldı mı?" der. "İntikamını aldı" der. Argının Ak Sarı Bey "O zaman eve gidelim su için" der.

Eve gelir Kosay suyunu içer. Argının Ak Sarı Bey'in çocuklarına "Yarın buradan benim göçüm geçecek. Mallarınıza sahip çıkın" der. Suyun öbür tarafına gidip konar. Sabah Argının Ak Sarı Bey'in köyüne doğru yol alır. Sığırı sığırina koyunu koyununa karıştır. Sarı Bey'in altı çocuğu altı taya binip tozun içinde kalır. Altısı da "Kosay mirza söyleyin mallarımızı ayıralım, dursun" der. "Durmuyacağım" der Kosay. Koyunu gibi koyununu böler atı gibi atını böler.

Kosay evine gelir. Bota Kız Suluu'ya ev kursunlar der. Bota Kız Suluu'yu alıp gelir. Yeni kurulan eve gidip yatar. At huysuzlanmaya başlar. Bota Kız Suluu "Atınızın nesi var?" der. Kosay "Hergün o öyle" diye cevap verir. Kız evden çıkıp baktığında askerleri görür. Kosay "Sen uzaklaş ben atıma binip çıkayım" der.

Kosay atına binip çıkar. Ordudan biri gelir. O, kempirin oğlu Temir Bay'dır. Kosay'a mızrak saplayıp onu yukarı kaldırır. "Kosay nasılsın? Önceden sen benim üstümdeydin şimdi ben senin üstüneyim" der. Kosay'ı yere bırakır. Mızrağın bir karışı Kosay'ın içinde kalır. Kosay ölür. Temir Bay onun halkını alır. Kadınına da almak ister. Ama Kosay daha önce annesi kempire iyilikte bulunup bir taife halk verdiği için onun kadınına almaktan vazgeçer. Sarı At'ı almak ister ama at teslim olmaz. Kırk kişiyi öldürüp kaçar. Sarı At Kosay'ın yanına geri döner. Baktığında Bota Kız Suluu ölüme hazırlık yapmaktadır. At, kıza "Ölme" der. Ölen kişilerin ödünü alıp Kosay'ın burnuna koyar. Kosay "Çok derin uyumuşum" deyip kalkar. Kadın "Uyu bugün, baban rüyana girer" der.

Kosay uyur ve gerçekten babası Er Kökşö rüyasına girer. Oğluna "Kempirin oğlu Temir Bay'ın sırtı çelik, içi ise "kuruş"tur. Tüfek atılsa geçmez kılıç vurulsa işlemez. Gece yattığında boynuna şeytan yığılıp yatar. Sen gece gidip vur" der.

Ertesi günün gecesi Kosay gider, Temir Bay alpin kellesini vurur. Dağın öbür tarafına gelip yatar. Sabah olunca ordunun içine girip hepsini öldürür. At ve devenin hepsini alıp geri döner. Yedi yüz usta getirir, yetmiş araba kömür aldırır ve kömürün ortasına oturur. Ustalara bastırır. Kendi sağa sola oynar. Ardından mızrağın ucu düşüp çıkar. Rahata kavuşur. Malı artar, halkına adil bir han olup sonunda muradına erer" (Radloff 1870: 88-101).

Radloff'un derlediği bu metne göre önce Er Kökşö, ardından da oğlu Kosay, Jañbürşü'nün ordusuyla karşı karşıya gelir. Diğer varyantlarda ise baba-oğlun mücadele ettikleri düşmanlar Kalmuklar ya da Kara Kıpçak Koblandı'dır. Ayrıca Asayın Hangeldin

Kırgız Destanlarındaki Kökşö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

varyantında Kosay'ın yardımcısı Kodar iken Radloff varyantında Jepek Bay'dır. Yine diğer varyantlar da Kosay babasından kalan Sariat'a binerken Radloff varyantında Sariatı babasından kalan ipek kement ile yakalamak suretiyle elde eder. Savaşta Er Kökşö'nün yanında Ak kula atıyla Manaşa vardır. Manaşa adı Altay Türklerinin destan kahramanı Alıp Manaş ile ilişkili görülmektedir. Ancak Alıp Manaş'ın dostu, akıllı ve sadık atı Ak-boro (Ak-boz) donludur (Ergun 1997: 100). Öte yandan bu isim Manas'ı da çağrıştırmaktadır. Jirmunskiy'nin de değindiği gibi Manaşa'nın atının da tıpkı Manas'ın ki gibi Ak kula olması iki kahraman arasındaki ortak noktalardan biridir (2018: 78).

Jañbırşı, Er Kökşö ile Manaşa'nın ortak düşmanıdır. Jañbırşı veya Manas Destanı'ndaki adıyla Camgırçı'nın bir Kazak destanında karşımıza çıkması dikkat çekicidir. Zira Kara Nogoy soyundan gelen Camgırçı, Manas Destanı'nda Eştekin halkının hanıdır (veya Eştekin oğludur). Camgırçı, Manas'a karşı kurulan hanlar komplosuna da katılmıştır. Manas Destanı'nın Radloff varyantında Manas'ın ölümünün ardından Kanıkey yardım için Camgırçı'ya gitmek istediğinde Bakay, Camgırçı ile Manasın arasının açık olduğunu söyler: *Manas minen Camgırçı balam/Ököösöö köştüü kiş'ele* (Manas ile Camgırçı balam/ İki sököçlü kişi idi) (Yıldız 1995: 828). Ancak Camgırçı, diğer varyantlarda Manas'la birlikte Kalmuklara karşı başlatılan *Çoñ Kazat'a* (Büyük Savaş) katılan hanlardan biridir aynı zamanda (Kayıpov 1995:205). Karalayev varyantına göre Camgırçı ve oğlu Şayımbet, Semetey Talas'a dönüp babasından kalan Hanlık mirasını devraldığına ona katılır ve destek olur (Karipkulov 1995b:345). Görüldüğü üzere Camgırçı hakkındaki bilgiler Manas Destanı'nın varyantlarında farklılık gösterebilmektedir.

Camgırçı adına Manas Destanı'na dair en eski kayıt olan, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ortasında Seyfeddin Aksikentî ve oğlu Nooruzmuhammed tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Mecmû'ü't-Tevârih*'te de rastlamaktayız. Nogoy hanı Camgırçı, Kalmukların hanı Coloy ve Tañğıtların hanı Polot ile kurduğu ittifakla Toktomuş Han liderliğindeki Manas, Temirkoco (Karakoco) ve Añgatörö'ye karşı savaşır (Çeribaş 2019: 85-86). Camgırçı'nın Kalmuk ve Tañğıt (Tangut) gibi Türk olmayan güçlerin yanında Türk hanlarına ve komutanlara karşı savaşması Er Kökşö destanının Radloff varyantındaki Jañbırşı karakteri ile tutarlı görünmektedir. Yine Rus vakayinamelerine göre Yağmurcu han (Jañbırşı) Nogay Ordasının beyi, İdigey'in torununun çocuğudur. Yağmurcu Han ve kardeşi Musa son Kızıl Orda hanı Ahmet'i öldürerek ve Kazan'daki Abdülatif Han üzerine sefer düzenleyerek Rusların bölgedeki Türk hâkimiyetine son vermesine katkı sağlarlar (Jirmunskiy 2018: 78). Camgırçı adıyla geçen bir diğer şahsiyet ise Murtaza Han'ın torunu ve Berdibek'in oğlu olarak 1539'da Astırahan tahtına oturan Nogay soyundan Camgırçı Han'dır (Çelik 2012: 46). Türkistan'da Rus hâkimiyetinin kurulmasına dolaylı olarak katkı sağlayan Camgırçı Han'ın *Mecmû'ü't-Tevârih*'teki veya destanlardaki Camgırçı Han ile ilişkisi çok net değildir. Ancak XV. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılında başında askerî ve siyasi faaliyetlerde bulunan Yağmurcu Han'ın Türk Dünyasının kaderinde olumsuz bir rol üstlendiği görülmektedir ki bu portre Er Kökşö Destanı'ndaki Camgırçı Han ile örtüşmektedir.

Raşit ÇÖLOĞLU

Manas Destanı'nın Radloff varyantında "Almambet Müslüman Olup Kökçö'den Çıkıp Manas'a Giriyor" isimli epizodun başında kâfir Oyrat topraklarında Almambet'in doğumunun ardından Müslümanların yaşadığı sarsıntının anlatıldığı kısımda Camgırçı, Manas ve Kökçö'nün peş peşe anılması Er Kökşö Destanı'nın girişini anımsatmaktadır. Manas Destanı'ndaki söz konusu sahnede yine bu üç kahraman vardır. Ancak burada Kökçö ve Manas, Camgırçı'yla düşman değildir. Kırgız ve Kazaklara ait bu iki destanın (Manas ve Er Kökşö) girişindeki/epizot başındaki kişi kadrosunun böylesine örtüşmesi iki kültür arasındaki etkileşim ve geçişkenliğin bir başka örneğidir (Yıldız 1995: 542).

Er Kökşö Destanı'nda dikkat çeken bir diğer husus da Jañbırşı/ Camgırçı adının "yada taşı" ve yağmur yağdırma ritüeliyle ilişkisidir. İsmi Jañbırşı olması o kişinin böyle bir yeteneğe sahip olduğunu veya atalarının o geleneği bilen biriyle bağı olduğunu göstermektedir. Jañbırşı isimli kahramanın olduğu bir destanda Kosay'ın Cay (yada taşıyla) ile yağmur yağdırıp adamlarının susuzluğunu gidermesi ilginç bir tesadüftür. Zira yada taşı ile yağmur yağdırma motifine birkaç Kazak destanı dışında rastlanmaz. Dolayısıyla bu metinde Kosay, yadacılık yaparak Jañbırşı'dan geri kalmadığını, Jañbırşı'nın ismiyle sembolize ettiği büyü gücüne denk olduğunu ispat etmektedir.

Radloff'un derlediği Er Kökşö Destanı'nda Türk Dünyasının diğer destanlarında da karşımıza çıkan bir takım motifler vardır. Bunlardan biri at ile kahraman arasındaki dostluktur. Altay, Hakas ve Tuva destanlarında at sahibini zor durumlardan kurtarmakta, ona tavsiyelerde bulunmakta ve düşmanlarla yapılan savaşlarda ona yardım etmektedir. Maaday-Kara Destanı'nda koyu kır at Kögüdey-Mergen'i Erlik Bey'in adamlarından kurtarır. Tuva Türklerinin Bora-Şeley Destanı'nda Bora-Şeley güreş sırasında kadın olduğu anlaşılacağı zaman atı Bora-Şokar'dan yardım ister. Altay Türklerinin Destanı Alıp Manaş Destanı'nda ise Ak-Köbön tarafından çukura atılan Alıp-Manaş'ı atı "Ak-Boz" kurtarmaya gelir (Kaba 2011: 155-156). Er Kökşö Destanı'nda da Sariat, Kosay'la konuşabilmekte, düşmanlarıyla savaşmakta, ona yol gösterip akıl vermekte ve sahibi öldüğünde onu diriltecek ritüeli yerine getirmektedir. Bu sahne Manas'ın ölümünün ardından atı Akkula'nın sahibinin türbesinin başında yas tutup Manas'ın dirilmesi için Tanrı'ya yakarması üzerine onun yeniden hayata dönmesini hatırlatmaktadır (Yıldız 1995: 212).

Er Kökşö Destanı'nda celmayan denilen yürük deveye binen "kargaburunlu kazık ayaklı" bir kempirden bahsedilmektedir. "Koca karı" anlamına gelen "kempir" Kırgız ve Kazakların halk anlatılarında Cez Tımşuk (bakır gaga), Cez Tırmak (bakır tırnak) veya Mastan Kempir olarak da geçer. Er Töştük'ün bazı varyantlarında da Cez Kempir'den sadece "kempir" diye bahsedildiği bilinmektedir (Alimova 2015: 9). Kempir koca karı kılığında insanların topuğundan kanını emen, hilekâr bir tiptir. Cez Kempir insan görünümünde olup, onlar gibi konuşur ve kendi istediği şekle dönüşebilir. Gagası burnu, tırnağı sivri çelik veya bakırdandır. Caz Kempire insanların ayak basmadığı, yerleşim yerlerinden uzaklarda rastlanır (Karataev ve Eraliev 2005:109). Kempirin oğlu Temir Bay, Jañbırşı'nın ordusunda yer alan ve Kosay'ı mızrakla öldürüp halkına el koyan olumsuz bir kahramandır. Kempirin oğlu Temir Bay'ın kötülerin tarafında olması Manas Destanı'nın Radloff varyantındaki

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

kempirin Kırgızların düşmanı Coloy'un ordusunda (Yıldız 1995: 279-280); Toltoy Destanı'ndaki Cez Kempirin yedi oğlunun da Manas'ın oğlu Semetey'in karşısındaki Cediger ordusunda yer almasıyla ilişkili görünmektedir (Çöloğlu 2021: 227).

Er Kökşö Destanı'nda yer alan bir diğer motif de rüya motifidir. Obası yağmalanan Kosay'a Bota Kız Suluu "Uyu bugün, baban rüyana girer" der. Kosay uyuduğunda düşman tarafından öldürülen babasını Er Kökşö'yü rüyasına girer ve ondan düşmanını nasıl öldüreceği bilgisini öğrenir. Türk destanlarının ilk örneklerinden Oğuz Han Destanı'nda ve Uygurların Göç Destanı'nda rüya yoluyla gelecekteki zaferler müjdelenmektedir. Destan geleneğinde diğer rüya motifleri de incelendiğinde rüyaların genelde gelecekte haber verdiği, bu haberin de zaferler veya kahramanın önüne çıkabilecek tehlikelerle ilgili olduğu, ayrıca rüyaların, kahramana rehberlik ettiği görülmektedir (Yıldırım 2016: 159). Kosay'ın gördüğü rüya da kahramanı zafere götüren bilgiyi içermesi bakımından bu bağlamda değerlendirilebilir. Diğer yandan bu rüya Türklerin atalar kültürüyle de ilişkilidir. Bilhassa Kazak ve Kırgızlar ata ruhlarının (arbak) koruyucu gücüne inanmakta, bir sorunla karşılaşıldığında onları yardıma çağırılmaktadırlar (Dıykanbayeva 2016: 66; Gömeç 2019: 42). Nitekim Kosay'a da, Bota Kız Suluu'nun öngörüsü üzerine rüyasına giren babası yardım eder ve böylece düşmanlarına karşı galip gelir.

Kazaklardaki Er Kökşö anlatılarında Kökşö'ye çok az değinilse de Manas Destanı'ndaki Kökçö ile bazı ortak noktaları olduğu ortadadır. Onun bir Kazak beyi olması, Manaşa (Manas) ve Jañbirşı (Camgırçı) ile dostluk-düşmanlık ilişkileri, Kalmuklara karşı savaşları, Manaşa ile birlikte düşmanlarına karşı savaşırken aldığı yaralar yüzünden ölmesi (Çoñ Kazat) iki anlatı arasındaki benzerliklerden birkaçıdır.

Kosay ile Koşoy karakterleri değerlendirildiğinde iki kahramanın destanlarda üstlendikleri rollerin bir takım farklılıklar içerdiği görülmektedir. Öncelikle Kosay mitolojik öğelerin ağırlıkta olduğu bir destandır. Koşoy'un yer aldığı her iki destan ise (Koşoy Destanı ve Manas Destanı) tarihle ve bazı boyların atalarıyla ilişkili olan kahramanlık destanı özelliğini taşır. Ancak Manas Destanı'nda Koşoy'a dair kısımlar incelendiğinde onun arkaik, mitolojik ve sihirli özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. İsmi kökenlerinin ozanlıkla ve dolayısıyla şamanlıkla münasebeti; yaşadığı toplumdaki en yaşlı kişi olması ama buna karşın dev cüssesiyle kimsenin yenemediği olağan üstü irilikte ve güçteki rakiplerini yenebilmesi; öngörürlülüğü ile gelecekteki olayları tahmin edebilmesi, nasihat vermesi, toplumun bilge aksakalı olması; sihir gücüyle görünüşünü değiştirmesi ve düşmanların sihirbazlarını yenebilmesi onun mitolojik kökenlerini ortaya koymaktadır. Babasının intikamını almaya çalışan Kosay ile yaşlı, bilge ve heybetli Koşoy'un anlatılarının kurgusunda dikkat çekici bir paralellik olmasa da Kosay'ın yada taşı ile yağmur yağdırabilmesi, öldükten sonra dirilmesi gibi sihir ve mitoloji ağırlıklı hikâyesi Koşoy'un görünümünü değiştirebilmesi, büyücüleri yenmesi ve ölümün kendisine uğramadığı çok yaşlı biri olması ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Raşit ÇÖLOĞLU

Kırgız ve Kazakların yüzlerce yıl boyunca yoğun etkileşim içerisinde olmaları onların kültürel benzeşmelerini artırmıştır. Soy ağaçlarının farklılığı dışında birbirlerinden ayırt edilmesi güç olan bu iki Türk boyunun folkloru da birçok ortak anlatıya sahiptir. Kırgızlardaki Kökçö ve Koşoy ile Kazaklardaki Er Kökşö ve Kosay da bu ortak noktalardan biridir. Bu destanlar arasındaki ilişkilere her ne kadar Jurminskiy zaman zaman kısaca değinmiş olsa da bu metinlerin detaylı incelemesi yapılmamıştır.

Er Kökçö ve Koşoy Manas Destanı'nda yer alan iki handır. Destana göre birbirleriyle herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan bu karakterlerin ilki Kazakların hanı iken ikincisi Kırgızların içinde yer alan Katagan boyunun beyidir. Er Kökçö hakkında Kırgızlarda müstakil bir destan yoktur. Bunda şüphesiz Er Kökçö'nün Kazak beyi olmasının etkisi vardır. Koşoy hakkında ise Kırgızlarda Er Koşoy Destanı mevcuttur. Bu destan Manas Destanı'yla paralellik arz eder ve Manas öncesi Koşoy'un yaşadıklarına yer verir. Bu destan Koşoy'un Kırgızlar için önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu iki kahraman da Manas Destanı'nda belirgin roller üstlenirler. Genel görüş Koşoy'un Manas Destanı'na sonrada dâhil olan bir destan kahramanı olduğu yönündedir.

Kazak destanlarındaki Er Kökşö ve Kosay ise baba-oğuldurlar. Destan ağırlıklı olarak Kosay'ın hikâyesini anlatır. Ancak başlangıçta Er Kökşö'ye değinilmesi ve olaylar silsilesinin Er Kökşö'nün ölümü ve ardından onun intikamının alınması üzerine kurulması nedeniyle bu destanın varyantları genellikle "Er Kökşö" adıyla kaydedilmiştir. Kırgız destanlarındaki Kökçö ve Koşoy'a dair anlatılara göre daha mitolojik bir içeriğe sahip olan bu destanın Kazakların arkaik metinlerinden biri olduğu söylenebilir. Ak kula ata binen Manas'ın Altayların kahramanı Alıp Manaş'a benzer bir adla (Manaşa) anılması gibi detaylar da Er Kökşö Destanı'nın köklerinin derinliğini, bu derin köklerin Altay Türklüğü ve Kırgızlarla kurduğu bağı işaret etmektedir.

Manas Destanı'ndaki Kazak hanı Er Kökçö ile Kazak destanındaki Er Kökşö'nün karakter özellikleri genel anlamda birbiriyle çelişmez ve bazı benzer özellikler taşır. Koşoy ve Kosay'la ilgili anlatılarda ise iki kahramanın da sihir gücüne sahip olması dikkat çekici bir ortak noktadır. Koşoy sihirle görünümünü değiştirip Kaşgar'a girerken Kosay yada taşını kullanarak yağmur yağdırır. Bunun yanında iki kahramanın cesareti ve atılganlığı da ortak özelliklerindedir. Ancak bu benzerliklerin dışında Koşoy ve Kosay'ın hikâyeleri arasında paralellik yoktur. Kazak destanlarındaki Kosay, babasının intikamını almak ve ardından sevdiği kızı hak etmek isteyen bir gençken Kırgız destanlarındaki Koşoy ileri yaşına rağmen iri yapılı ve güçlü bir bahadır, Katagan halkının beyi, Manas'ın sadık müttefiki, bilge ve saygın bir kahramandır. Diğer yandan Kosay'ın öldükten sonra dirilmesiyle ve bir anlamda ölümü yenmesiyle Koşoy'un toplumdaki en yaşlı ama dinç biri olarak, hatta Ruslara aktarılan "Koşey" mitine kaynaklık ettiği de göz önünde bulundurulursa eskiden ölümsüz bir kahraman olarak tasvir edilmesi birbirleriyle ilişkili görünmektedir. Bu benzerlikler ve farklılıklar Kırgız ve Kazak boylarının kendi aralarında veya başka halklarla kurdukları etnik-kültürel temaslardan kaynaklanmaktadır.

Kırgız Destanlarındaki Kökçö ve Koşoy İle Kazak Destanlarındaki ...

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet. 2002. *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Alimova, Cıldız. 2015. "Er Töştük Ve Coodarbeşim Destanlarında Kullanılan Celmoguz Motifi Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 39:7-14.
- Bartold, Wilhelm. 2006. *Orta Asya Medeniyet ve Uygarlık*. İstanbul: Selenge.
- Bekki, Salahaddin. 2007. *Maaday-Kara Destanı*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Coldoşev, Nurbek C. 2014. "Burut Etnik Adı Üzerine". Çev. Cengiz Buyar. *Sibirya Araştırmaları Dergisi* 2(5): 25-36.
- Cusup Mamay. 2004. *Manas. Ürümçi: Sincañ El Basması*.
- Çelik Balıkçı, Şakire. 2012. "Camgırçı Han Örneğinden Hareketle Kırgız Destanlarında Tarihî Şahsiyetler". *J.A.S.S. Studies* 5(3): 43-50.
- Çeribaş, Mehmet. 2019. *Mecmû'üt- Tevârih (Türklerin Soy Ağacı ve Manas Destanı'nın Tarihî Kaynağı)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çöloğlu, Raşit. 2021. "Cusup Mamay'ın Toltoy Destanı (İnceleme, Metin, Dizin)". Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Dıykanbayeva, Mayramgül 2016. *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han. 1974. *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-İ Terakime)*. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Ergun, Metin. 1997. *Alıp Manaş*. Konya: Günay Ofset.
- Eşiev, Asılбек Mirzatilaeviç. 2020. "Stareyšına Han Koşoy i Plemya Katagan v Epose «Manas»". *Tendentsii Razvoitiya Nauki i Obrazovaniya* (64-5): 84-87. / Эшиев А. М. 2020. "Старейшинахан Кошой и племякатаган в эпосе «Манас»". *Тенденции развития науки и образования*, (64-5): 84-87.
- Gömeç, Saadetin Yağmur 2019. "Türklerde Töz, Fal Ve Yadaclığa Dair Bazı Tespitler". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (11): 37-62.
- Gumarova, M., Nurmuhamedova, O. ve Vahadov, B. 1961. *Batırlar Jırı*. Almatı.
- Gürsoy-Naskali, Emine .1995. *Manas Destanı (Wilhelm Radloff)*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- İnan, Abdülkadir. 1992. *Manas Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jirmunskiy, M. Viktor. 2018. *Türk Kahramanlık Destanları I.-II. Bölüm*. Çev. Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaba, Ali. .2011."Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.

Raşit ÇÖLOĞLU

- Kalkan, Mustafa. 2005. "XV.-XVI. Asırlarda Kazak Kırgız Boylarının Siyasi İttifak Hareketleri". *Türk Yurdu Dergisi* (25)216: 40-44.
- Kalkan, Mustafa. 2006. *Kırgızlar ve Kazaklar*. İstanbul: Selenge.
- Kalkan, Mustafa. 2015. "Kırgızdın Tuñguç Çığış Taanuucusu". *Professör Ömürkul Karaevge (1930-2002) 85 Cıl (Makalalar Toptomu)*. Bişkek: Muras Fondu.
- Karataev, Oolcobay, Eraliev, Salaydin. 2005. *Kırgız Etnografiyası Boyunça Sözdük*. Bişkek: Biyiktik
- Karıpkulov, Amanbek. 1995a. "Buudaybek", ss. 162 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 1. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Karıpkulov, Amanbek. 1995b. "Şayımbet", ss. 345 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 2. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Kayıpoy Süleyman. 1995. "Camgırçı", ss. 205 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 2. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Kırbaşev Keleş. 1995. "Kökçö", ss. 344 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. 1. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Kuanışbayeva, Asem. 2002. "Formül Nazariyesi ve Koblandı Batır Destanındaki Formüller". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Orozbekov, Sagımbay. 2017a. *Manas Destanı C.1.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.
- Orozbekov, Sagımbay. 2017b. *Manas Destanı C.2.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.
- Özkara, Betül. 2019. "Er Kosay Adlı Destan Kitabında Kazak Kültürel Unsurları". Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Muğla.
- Radloff, Wilhelm. 1870. *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoi Akademii Nauk.
- Sarıpbekov Raykul. 1995. "Koşoy", ss. 324-328 içinde *Manas Entsiklopediyası*. C. I. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.
- Tamir, Ferhat. 2002. "Kazak Hanlığı", ss. 649- 656 içinde *Türkler Ansiklopedisi*. C. 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekalan, Hümeyra Nur. 2002. "Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma ve Gramatikal Dizin". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, Fatma. 2016. "İslamî Destanların Rüya Motifi Bağlamında Geçiş Dönemleri". *Journal Of International Social Research*, 9(46): 157-167.
- Yıldız, Naciye. 1995. *Manas Destanı (W. Radloff) Ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

